

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΝΕΑ ΑΓΧΙΑΛΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΘΗΒΑΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ἰπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων ἀνετέθη τὸ 1959 εἰς τὸν Ἐπιμελητὴν (Π. Λαζαρίδην) δαπάναις τῆς Ὑπηρεσίας, ὁ γενικὸς καθαρισμὸς τῶν μνημείων καὶ ἡ περίφραξις ὀλοκλήρου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μετὰ τοῦ λόφου τῆς Πυράσου καὶ τῶν ἀνεσκαμμένων παλαιοχριστιανικῶν κτισμάτων.

Ἐπίσης ὁ Ἐπιμελητὴς ἐνήργησε κατὰ τὸ 1960, ὡς συνεργάτης τοῦ ἀνασκαφέως τῆς Ν. Ἀγχιάλου καθηγητοῦ κ. Γ. Σωτηρίου, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀνασκαφικὴν ἐρευναν, ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς πλήρη ἀποκάλυψιν τῆς βασιλικῆς Β' (βλ. Γ. Σωτηρίου, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀθήναι 1931, σ. 111 - 138), ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς διερεύνησιν τῶν θεμελιῶν κοσμικοῦ κτίσματος εἰς τὸν μεταξὺ τῶν βασιλικῶν Α καὶ Β χώρων, κάτωθεν τοῦ λόφου τῆς Πυράσου, τοῦ ὁποῦ ἡ κλίμαξ ἐπεσημάνθη κατὰ τὰς δοκιμαίας τὰς ἐνεργηθείσας ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Σωτηρίου τὸ ἔτος 1956 (ΠΑΕ 1956, σ. 111 - 113, εἰκ. 2).

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρένης ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ἤδη εἰς τὸ Ἔργον 1960 (σ. 61 - 67).

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ
ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΑΙΤΩΛΙΑ

Ἐν Ἀγρινίῳ χάρις εἰς τὴν γνωστὴν γενναιοδωρίαν τῶν ἀδελφῶν Παπαστράτου ἀνηγέρθη ἐπὶ οἰκοπέδου τοῦ Δήμου Μουσεῖον, ὅπου συνεκεντρώθησαν τὰ παρὰ τοῦ τέως φύλακος Νικ. Μόσιου κυρίως περισυλλεγένητα ἀρχαῖα. Εἰς τὴν πρώτην τῶν δύο εὐρυχώρων αἰθουσῶν τοῦ Μουσείου ἐξετέθησαν τὰ διάφορα ἐπιτύμβια ὡς: Μικρὸν μαρμάρινον ἀνάγλυφον κόρης ἐκ Πλευρώ- νος (5ου αἰ.), τμήμα ἑτέρου ὀλίγον νεωτέρου μαρμαρίνου ἀναγλύφου μετὰ παράστασιν κόρης, σειρά ἐνεπιγράφων ἐκ λίθου Ἀστακοῦ στηλῶν, μεταξύ δὲ αὐτῶν καὶ τὸ τμήμα στήλης μετ' ἀναγλύφου σειρήνος ἐπὶ ρόδακος ἐξ Ἀρσινόης¹, μαρμάρινον τεμάχιον διασῶζον τμήμα τοῦ ἱματίου καὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς νέου κρατοῦσης ἀρύβαλλον,

1. Fraser and Rönne, Boeotian and West Greek tombstones Π 142 κ. ἔ. Πίν. 25, Strat. 2; Ars. 2, 4, 5.

τεμάχιον μαρμαρίνου ἀναγλύφου μετὰ ἑλληνιστικοῦ κράνου², δύο γυναικεῖα ἀγάλματα καὶ κορμὸς γυνῆς Ἀφροδίτης μικρότερα τοῦ φυσικοῦ ἐκ Τριχονίου (Γαβαλοῦς), ὡς καὶ διάφοροι ἐπιγραφαί, ἐξ ὧν δύο στήλαι ἐκ Παλαιομανίνης, φέρουσαι ἢ μία τὴν ἐπιγραφή ἌΤΡΟ ἐ μ ἰ (6ου αἰ.) καὶ ἡ ἄλλη μετὰ τριγωνικοῦ ἀετωματίου τὰς ἐπιγραφὰς *Θίβρονος Μυίλοο* (5ου αἰ.), *Λαδάμας* (2ου π.Χ. αἰ.).

Εἰς τὴν δευτέραν αἴθουσαν ἐκτίθενται πῆλινα ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτά, ἐπιτύμβιοι στήλαι προσωρινῶς καὶ ἐντὸς προθήκης ἀγγεῖα, εἰδῶλια πῆλινα καὶ χαλκὰ ἀντικείμενα κυρίως ἐκ Στράτου.

Μεγάλῃ συλλογῇ προϊστορικῶν αἰχμῶν δοράτων καὶ βελῶν ἐκ πυριτολίθου, λεπίδες ὀψιανοῦ, προέρχονται, πλὴν ὀλίγων ἐξ ἀρχαίου Ἀγρινίου, ἐκ τῆς παρὰ τὴν Στράτον θέσεως Παλιόκαστρο, ὅθεν πιθανότατα περισυλλεγήσαν καὶ λίθιναι ἄξιναι καὶ σμίλη, σφονδύλια ἐκ στεατίτου, μολύβδου καὶ πηλοῦ, ὄστρακον μετὰ τῆς λήξεως τῆς λαβῆς ἐγχρώμου ὑστερονεολιθικοῦ ἀγγείου, τμήμα τοῦ ποδὸς τεφρᾶς μινυεῖου ὑψίποδος κύλικος, ὁ πὺξ μετὰ τῆς βάσεως ὑψίποδος ὑστεροελλαδικῆς κύλικος.

Τὸ Μουσεῖον δὲν εἶναι ἀκόμη προσιτὸν εἰς τοὺς ἐπισκέπτας.

Ἐν Πλευρώνῃ ἢ εἰς τὸ κέντρον τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου ἀσβεστοκάμιнос³ δὲν λειτουργεῖ πλέον, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐπεχώσθη ἀγνωστοὶ δὲ αἱ προξενθεῖσαι ζημίαι εἰς τὸ κοῖλον, διότι τὰ ἐδῶλια ἐπικαλύπτονται διὰ τῶν πρὸς ἀσβεστοποίησησιν ἀργολίθων. Περισσότεροι τῶν τριῶν τάφων μακεδονικοῦ τύπου ἔχουν συληθῆ, ἐξ ὧν δύο ἢ τρεῖς παρὰ τὴν πύλην τοῦ φρουρίου Α καὶ ὁ μεγαλύτερος εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Δ παρὰ τὴν ἀτραπὸν τῆς ἄγουσαν ἐκ τῆς πύλης τοῦ φρουρίου Β κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Νοακ⁴.

Τοῦ κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα ἐκ πλίνθων ἀμμολίθου ἐκτισμένου τάφου⁵, γνωστοῦ εἰς τοὺς περιοίκους ὡς τάφου τοῦ Εὐήνου, ἐν θέσει Παλιόρογγο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς δχθης τοῦ Εὐήνου παρὰ τὸν ἀγροτικὸν συνοικισμὸν Μπερμπάτι, ἔχει κατακρημνίσει ὁ ποταμὸς τοὺς δύο παραπλευροὺς θαλάμους (διαστάσεων 2,20 X 1,10 μ. ἐκάστου) διασῶζεται ὁ μεγαλύτερος θάλαμος ὕψ. 1,75 μ., μῆκ. 2,50 μ., πλάτ. 1,85 μ. Πίν. 166 β).

2. Τοῦ τύπου Winter, Alexander Sarkophag Πίν. 2, 5, 6 ἰδῶς Κράνος ἐκ Μήλου εἰς Antiquarium Βερολίνου καὶ εἰς Μουσεῖον Λούβρου, von Lipperheide, Antike Helme εἰκ. 157 ἀρ. 8, 158, ἀρ. 367.

3. Kirsten, A A 1941, 101.

4. R. E, XXI, 249.

5. Ρωμαῖος, Ἀρχ. Δελτίον 1916, Παράρτημα 45.

Ἐπὶ τοῦ περιβαλλομένου διὰ τείχους ἱστορικῶν χρόνων παρὰ τὸ χωρίον Κάτω Βασιλική λοφίσκου Ἁγία Σωτήρα (Πίν. 166 α). ἔνθα τοποθετεῖται ἡ ὁμηρικὴ « ἀγχίαλος » Χαλκίς (Β 640), ἀνευρέθησαν λεπίδες ὀψιανῶν. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λοφίσκου σώζονται τὰ ἐρείπια τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ (εἰς ὕψος 1 μ., πᾶχ. 1,92 μ.) μετὰ τμήματος 5 μέτρων τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (πλάτ. 16 μ. περὶπου).

ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

Ἀπετέθησαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν Θυρρείου ἐνεπίγραφοι ἐπιτύμβιοι στήλαι καὶ τμήμα συνθήκης εἰρήνης μεταξὺ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἀκαρνάνων καὶ Ἀμπρακιωτῶν (3ον αἰ.).

ΕΥΘ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Κατὰ τὸ 1959 ὁ Ἐπιμελητὴς Π. Λαζαρίδης περιώδευσεν εἰς Αἰτωλοακαρνανίαν καὶ ἐπεσκέφθη τὰ ἑξῆς :

α'. Μεσολόγγιον

Τὸ πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως σωζόμενον τμήμα τοῦ τείχους μετὰ τῆς Πύλης καὶ τοὺς 2 προβαλλομένους τετραγώνους πύργους.

Τὰ ἐν τῇ πόλει μνημεῖα, τὰ συνδεόμενα κυρίως μετὰ τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, ὡς εἶναι ὁ προμαχῶν τοῦ Φραγκλίνου, ἡ θέσις ἔνθα ἦτο ἡ οἰκία τοῦ Λόρδου Βύρωνος, ἡ οἰκία Τρικοῦπη, καὶ ἡ θέσις ἔνθα ἦτο ἡ οἰκία τοῦ ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ.

β'. Αἰτωλικὸν

1. Ναὸς Ταξιαρχῶν. Νεωτέρα ἐκκλησία διαδεχθεῖσα ἑτέραν κτισθεῖσαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν ἐνδιαφέροντα ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης ξυλόγλυπτα ἔργα, τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος : τέμπλον, δεσποτικὸς θρόνος καὶ προσκυνητάριον. Τὸ κάλυμμα τοῦ στομίου τοῦ ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἱστορικοῦ φρέατος εἶναι ἐξ ἀργύρου, καὶ διακοσμεῖται μετὰ τὴν παράστασιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὑπὸ χρονολογίαν 8 Νοεμβρίου 1823.

2. Ναὸς Παναγίας (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου). Μονόκλιτος βασιλικὴ (μήκους 24,85 μ. πλάτους 10,10 μ.), καλυπτομένη ἐσωτερικῶς μὲν ὑπὸ τοξωτῆς ὀροφῆς, ἐξωτερικῶς δὲ διὰ δικλινοῦς κεραμωτῆς στέγης. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν φέρει πολὺπλευρον ἀψίδα, εἰς δὲ τὴν δυτικὴν κωδωνοστάσιον (Πίν. 168 β).

Τὸ δάπεδον τῆς ἐκκλησίας εὐρίσκεται κατὰ 0,65 μ. χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, δι' ὃ καθ' ὄλον σχεδὸν τὸ ἔτος καλύπτεται ὑπὸ τῶν ὑδάτων.

Τὸ ξυλόγλυπτον τέμπλον παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀπόψεως ἐργασίας. Ἐπίσης ἐνδιαφέρουσαι εἶναι δύο μεταβυζαντινὰ εἰκόνες, μία τῆς Ὁδηγητρίας ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν « Ἡ φοβερά προστασία », καὶ ἑτέρα τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, μετὰ χρονολογίαν 1777, καθὼς καὶ κεντητὸς ἐπιτάφιος τοῦ 18ου αἰῶνος πιθανῶς.

Τὸ κτήριο, δυνάμενον νὰ χρονολογηθῆ περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος ἢ ἀρχὰς τοῦ 19ου δὲν παρουσιάζει τι τὸ ἀξίον λόγου.

3. Οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Ἁγ. Γεωργίου καὶ Ἁγ. Νικολάου οὐδὲν τὸ ἀξιόλογον παρουσιάζουν.

γ'. Ζαπάντι ἢ Μεγάλῃ Χώρα (παρὰ τὸ Ἁγρίνιον)

Ἐκ τῶν κτισμάτων τῶν πρὸ τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821 Μουσουλμάνων κατοικῶν τοῦ χωρίου σώζεται σήμερον μόνον ὁ μιναρὲς τοῦ τζαμίου τῶν (Πίν. 166 γ).

Ἐκ τῶν χριστιανικῶν κτισμάτων ἰδιαίτερας σημασίας εἶναι ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὅστις ἀρχικῶς μὲν ἦτο τρίκλιτος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ (6ου αἰῶνος μ.Χ.), εἶτα δὲ περιωρίσθη εἰς μονόκλιτον, καλυφθέντα διὰ κυλινδρικής καμάρας, καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτης διὰ ξυλίνης ὀροφῆς. Εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον, τὸ ὅποιον σήμερον καλύπτει μεταγενέστερον ξύλινον, σώζονται τοιχογραφίαι εἰς δύο στρώματα.

Πρὸ τῆς θύρας τοῦ νοτίου τοίχου ὑπάρχει μέγα κατώφλιον (μήκους 1,80 μ., πλάτους 0,66 μ.), ἐκ λατρίου λίθου, ἀνῆκον προφανῶς εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικήν. Ἐγένετο καταμέτρησης καὶ φωτογράφησης τοῦ κτίσματος. Τοῦτο ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Ὀρλάνδου, ἐν Α.Β.Μ.Ε. Τόμος Θ' (1961) σ. 43 - 53.

Εἰς ἀπόστασιν 100 μ. περίπου ΝΑ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως, ἐκεῖ ἔνθα σήμερον ὑπάρχει σκυφὴ, εὐρέθῃ παλαιότερον, κατὰ τυχαίαν σκαφήν, ψηφιδωτὸν δάπεδον, τμήμα τοῦ ὁποίου φυλάσσεται σήμερον εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Ἁγρινίου.

Ἐτερον ψηφιδωτὸν ἐπεσημάνθη ἐντὸς τοῦ κτήματος πρὸς βορρᾶν τῆς ἐκκλησίας.

δ'. Χωρίον Καινούργιον

Ἐξέτασις καὶ φωτογράφησις τῆς ἀρχαίας κρήνης « Βεινόβρυση », κατεσκευασμένης ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων δόμων ἐκ λατρίου λίθου κατὰ τὴν ἰσόδομον τεχνικήν.

ε'. Χωρίον Παραβόλα

Ἐπί τῆς ἀκροπόλεως τοῦ ἀρχαίου Βουκατίου ὄψοιται ξυλόστεγος μονόκλιτος βασιλική, ἀφιερωμένη εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, μήκους 16,75 μ., πλάτους 7,45 μ., ἡ ὁποία παρουσιάζει ἐνδιαφέρον κτηριακόν. Ὁ ἀρχικός ναὸς ἐκτίσθη ὡς τρίκλιτος βασιλική, τῆς ὁποίας διασώζεται ἡ μεγάλη ἡμικυκλικὴ ἀψίς (ἐσωτερικῆς διαμέτρου 4,62) μέχρι ὕψους 3,50 μ. (Πίν. 169 α) καὶ αἱ ἀρχαῖαι τῶν ἀνατολικῶν τοίχων τῶν δύο πλαγίων κλιτῶν.

Ὁ κύλινδρος τῆς ἀψίδος διετρύπητο ὑπὸ τριλόβου ἀνοιγματος (πεφραγμένου νῦν), ἕκαστος βλοβὸς τοῦ ὁποίου φέρει πλίνθινον τοξωτὸν ὑπέρθυρον ἐπιστεφόμενον δι' ὀδοντωτῆς ταινίας (Πίν. 169 β).

Ἡ τοιχοδομία εἶναι πολὺ ἰσχυρά, δι' ἀμελῶς εἰργασμένων λίθων, ἀπλῆς ἢ διπλῆς σειρᾶς ὀριζοντίως τοποθετημένων πλίνθων διακοπτομένων κατὰ διαστήματα ὑπὸ καθέτων καὶ κορασανίου ὡς συνδετικοῦ μίγματος.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἀρχικοῦ κτηρίου ἡ βασιλικὴ περιωρίσθη εἰς τὸ μεσαῖον μόνον κλίτος, συνεπληρώθη δὲ καὶ ἡ ἀψίς κατὰ τὸ ἄνω ἡμισυ αὐτῆς δι' ἑτέρας, ὁμοίως ἡμικυκλικῆς, ἀλλὰ μικροτέρας ἐξωτερικῆς διαμέτρου, διακοσμηθείσης διὰ πέντε ἡμικυκλινδρικῶν κογχῶν. Οὕτως ἡ ἀψίς ἀπέκτησεν ἐξωτερικῶς βαθυιδωτὴν διάταξιν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν κτηριακῶν μεταβολῶν τοῦ μνημείου, αὕτη δέον νὰ γίνῃ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἕτερον κτίσμα τῆς ἐπαρχίας Τριχωνίδος, τὴν βασιλικὴν δηλαδὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς Ζαπάντι ἢ Μεγάλην Χώραν, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο λόγος ὀλίγον ἀνωτέρω.

Πράγματι τὰ δύο αὐτὰ κτίσματα πλὴν τῆς ἰδίας προσωνομίας τὴν ὁποίαν φέρουν ἔχουν τὰ αὐτὰ κτηριακὰ στοιχεῖα, εἶναι τοῦ ἰδίου ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου καὶ ἔχουν ὑποστῆ τὰς αὐτὰς μεταβολὰς (βλ. ἀνωτέρω περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου εἰς Ζαπάντι καὶ Α. Ὀρλάνδου, ἐν Α.Β. Μ.Ε., τόμ. Θ' (1961) σ. 43 - 53). Τὸ τεῖχος τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως σώζεται εἰς μεγάλα τμήματα ἐν καλῇ καταστάσει, ἔχει ὁμως ἀνάγκην στερεώσεως (Πίν. 169 α).

Εἰς τὸ βόρειον σκέλος αὐτοῦ ἔχει ὑποστῆ καταστροφὴν διὰ τῆς ἀνοικοδομήσεως ἐπ' αὐτοῦ τὸ ἔτος 1929 τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου.

στ'. Χωρία Τράφος καὶ Βαρεῖα

Παρὰ τὰ χωρία ταῦτα καὶ ἀριστερὰ τῆς ἀπὸ Ἄγρινίου εἰς Θέρμιον ὁδοῦ εὐρίσκεται ἡμικυκλικὸς βυζαντινὸς ναῖσκος, τιμώμενος εἰς μνή-

μην τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, γνωστὸς εἰς τοὺς ἐντοπίους ὡς Παληομονάστηρο. Τὸ κτίσμα ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου χώρου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 5,70 X 2,55 μ., καλυπτομένου διὰ καμάρας, εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποίου προβάλλει ἡμικυκλικὴ κόγχη καὶ ἐξ ἑνὸς ἐπιμήκους νάρθηκος, διαστάσεων 5,25 X 4,15 μ., ἐξέχοντος ἐκατέρωθεν τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ναῖσκου, εἰς τὴν στέγην τοῦ ὁποίου σχηματίζεται σταυρὸς μὲ μακροτέρας τὴν βορείαν καὶ νοτιαν κεραίας καὶ ὀκτάπλευρον τροῦλλον εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν κεραίων. Καὶ ὁ μὲν ναῖσκος διατηρεῖται ὁπωσδήποτε καλῶς, ὁ νάρθηξ ὁμοῦς εἶναι κατεστραμμένος κατὰ τὸ βόρειον αὐτοῦ ἡμισυ (Πίν. 167 α). Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σώζονται μεγάλα τμήματα εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸν νάρθηκα. Ἐκάστη πλευρὰ τῆς καμάρας τοῦ κυρίως ναοῦ διαιρεῖται καθ' ὕψος εἰς τρεῖς ζῶνας. Εἰς τὴν πρώτην ἐκ τῶν ἄνω παρίστανται ἐντὸς πλαισίων ἀνά τέσσαρες σκηναὶ ἐκ τοῦ Δωδεκαόρθου, εἰς τὴν δευτέραν εἰκονίζονται στηθάρια ἁγίων καὶ εἰς τὴν κατωτέραν ὀλόσωμοι ἅγιοι. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ, ἄνω μὲν εἰκονίζεται ἡ Πλατυτέρα, κάτω δὲ τέσσαρες ἱεράρχαι, ἀνά δύο ἐκατέρωθεν τοῦ κενοῦ θρόνου.

Εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον παρίστανται, ἄνω ὁ Μυστικός Δεῖπνος, χαμηλότερον ὁ Εὐαγγελισμὸς (ἀριστερὰ τῆς κόγχης ὁ Ἀρχάγγελος, δεξιὰ ἡ Θεοτόκος), καὶ κάτω ἀριστερὰ ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος, δεξιὰ ὁ ἅγιος Κύριλλος.

Εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τμήμα τοῦ βορείου τοίχου εἰκονίζεται τὸ ὄραμα τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρείας. Τὸ κυριώτερον θέμα τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ νάρθηκος ἴτο ἡ Β' Παρουσία, ἡ ὁποία κατελάμβανε ὀλόκληρον τὸν νότιον τοῖχον αὐτοῦ καὶ τὸ ἡμισυ τοῦ ἀνατολικοῦ. Εἰς τὸ τύμπανον τοῦ τρούλλου εἰκονίζονται οἱ Προφῆται.

Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων δύναται νὰ χρονολογηθῆ, βάσει τῶν κτηριακῶν στοιχείων ἀφ' ἑνός, τῆς τέχνης καὶ τῶν θεμάτων τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου ἀφ' ἑτέρου, μεταξὺ τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰ. μ.Χ.

ζ'. Μυρτιά (πρῶν Γουρίτσα)

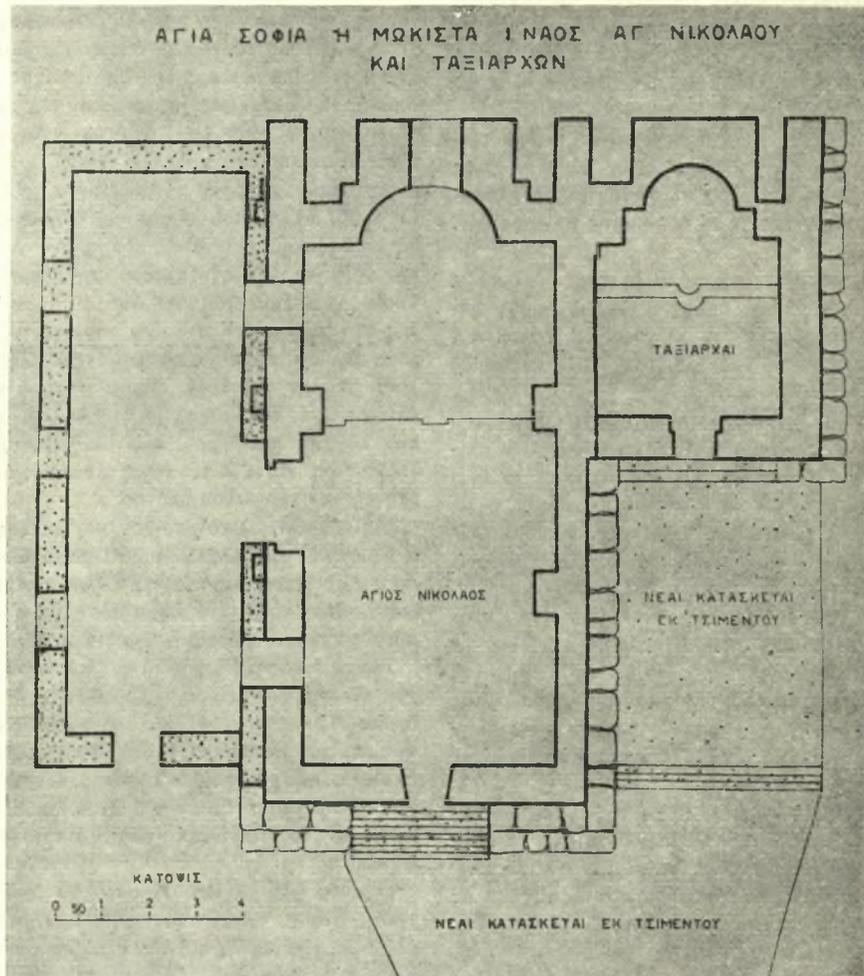
1. Ἐξητάσθη, κατεμετρήθη καὶ ἐφωτογραφήθη ἡ παρὰ τὴν λίμνην τῆς Τριχωνίδος βυζαντινὴ Μονὴ Μυρτιάς, ἐνθα διατηροῦνται εἰς καλὴν κατάστασιν τοιχογραφίαι τοῦ 12ου, 15ου, 16ου καὶ 18ου αἰῶνος. Κατὰ τὴν διεύρυσιν ὑπὸ τινος τῶν μετὰ τὸν πόλεμον Ἡγουμένων τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος κατεστράφησαν δύο ἐκ τῶν 24 Οἰκῶν τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, οἱ φέροντες τὰ γράμματα Μ

καὶ Ν (1712 μ.Χ.) (Α.Β.Μ.Ε. τόμ. Θ' (1961) 74 - 112). Τὰ κτήρια τῆς Μονῆς ἐπυρπολήθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν.

2. Ἐξέτασις τοῦ ἐν τῷ βράχῳ ἐσκαμμένου διπλοῦ ναΐσκου τῆς Ἁγ. Ἐλεούσης. Ἐχει ὀλίγας τοιχογραφίας τοῦ 15ου αἰῶνος, καλῆς τέχνης.

ρικοῦ 4,40 μ. καὶ πλάτους 3,80 μ. προσκεκολλημένος εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ προηγουμένου, τιμᾶται εἰς μνήμην τῶν Ταξιαρχῶν (βλ. Σχεδ. 1).

Ἡ δομὴ τῶν ναῶν τούτων παρουσιάζει ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐντεχον ἄμα καὶ γραφικὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀρχαίου ὕλικου (Πίν. 167 β).

Σχεδιογράφημα 1. Ἁγία Σοφία ἢ Μώκιστα. Κάτωτις Ἁγ. Νικολάου καὶ Ταξιαρχῶν

η'. Χωρίον Ἁγία Σοφία (πρῶην Μώκιστα)

1. Ναοὶ Ἁγ. Νικολάου καὶ Ταξιαρχῶν

Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ νεκροταφείου τοῦ χωρίου καὶ ἐπὶ τῆς ἰδίας θέσεως καὶ διὰ τοῦ οἰκοδομικοῦ ὕλικου ἀρχαίου κτηρίου ἔχουν κτισθῆ κατὰ τὸν 13ον αἰ μ.Χ., πιθανῶς, δύο μονόκλιτοι ναοὶ, ἐξ ὧν ὁ μεγαλύτερος, μήκους ἐσωτερικοῦ 11,10 μ. καὶ πλάτους 5,35 μ., τιμᾶται εἰς μνήμην τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ὁ δὲ μικρότερος, μήκους ἐσωτε-

ἰδιομορφίαν παρουσιάζει ἢ κατασκευὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἀμφοτέρων τῶν ναῶν, ἀναλυομένου εἰς ἰσχυροτάτας ἀντηρίδας.

2. Ναὸς Ἁγ. Σοφίας

Εἰς ἀπόστασιν 15 μέτρων πρὸς βορρᾶν τῶν δύο προηγουμένων ναῶν, ὑψοῦνται ἐν μέσῳ πλουσίας βλαστήσεως τὰ ἐρείπια ἑτέρου ναοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὴν Ἁγ. Σοφίαν, εἰς σχῆμα τρικλίτου βασιλικῆς μετὰ νάρθηκος (13ος αἰ. πιθανῶς).

θ'. Μονή Φωτεινού (Φωτεινού), παρά την βορειαν δχθην τῆς Τριγωνίδος λίμνης. Ἐγένετο καταμέτρησης καὶ φωτογράφησις τοῦ ναοῦ (Πίν. 170α).

Οὗτος εἶναι εὐρύχωρον καμαροσκεπὲς δωμάτιον, ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ὁποίου σῶζονται ἱκανὰ τμήματα τοιχογραφιδῶν, λαϊκωτέρας τέχνης, τῶν ἐκ Καστορίας ζωγράφων Μιχάλη καὶ Κώστα τοῦ 1589 (βλ. Λουκοπούλου, ἐν Ἡμερολ. Μεγάλης Ἑλλάδος 1928, σ. 312).

Α' ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ

Ὁ Ἔφορος κ. Μ. Χατζηδάκης περιώδευσεν εἰς Εὐρυτανίαν, ἐπισκεφθεὶς τὰς ἱστορικὰς Μονὰς Τατάρνας, Προυσοῦ κ. ἄ. καθὼς καὶ τοὺς Ναοὺς πολλῶν χωρίων.

Τὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς περιοδείας ταύτης ἔχουν ὡς ἀκολούθως :

1. Καρπενήσιον

Ναὸς Ἀγίας Τριάδος, κτισθεὶς κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος ὑπὸ Εὐγενίου Αἰτωλοῦ. Εἰκόνες 16ου - 18ου αἰῶνος. (Ἐπιγραφαὶ ἐν Ε.Ε.Β.Σ., Γ, (1926, 257).

2. Ἄγραφα

Ναὸς Ταξιάρχων χωρίου Μαράθου (τέως Μύρσει). Σταυροειδῆς ναὸς μετὰ τρούλλου καὶ χορῶν. Ἐκτίσθη τὸ 1760 καὶ διεκοσμήθη τὸ 1769 καὶ τὸ 1791. (Ἐν Ε.Ε.Β.Σ., τ. Γ (1926) σ. 300). Ἡ ἐπιγραφή δημοσιεύεται μὲ ἔτος 1591). Ξυλόγλυπτον τέμπλον 18ου αἰ. μετὰ δεσποτικῶν εἰκόνων ἡπειρωτικῆς τέχνης τοῦ 1746 (βλ. Μ. Chatzidakis, « Contribution à l'étude de la peinture postbyzantine, H.C. Mai 1953, σ. 213, Πίν. XIX).

3. Μονὴ Τατάρνας

Ἡ ἱστορικὴ Μονὴ πυρποληθεῖσα κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἀνεκτίσθη κατὰ τὸ 1841.

Ἐν αὐτῇ φυλάσσονται κειμήλια μεγίστης ἀξίας ὡς π.χ.

α. μικρὰ ψηφιδωτὴ εἰκὼν « ὁ Βασιλεὺς τῆς Δόξης » ἔργον ἀρίστης παλαιολογείου τέχνης.

β. Μέγας Ἐπιτάφιος τοῦ 1583/4, ἔργον Ἀρσενίου Μοναχοῦ.

γ. Ἄηρ τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ πιθανῶς τοῦ αὐτοῦ κεντητοῦ.

δ. Ἐπιτραχήλιον τοῦ 1609.

ε. Ἔτερον ἐπιτραχήλιον τῆς αὐτῆς ἐποχῆς μετ' ἀφιερωτικῶν ἐπιγραφῶν.

στ. Μέγα ἐγκόλπιον ἐξ ἔλεφαντοστοῦ μετ' ἐσμαλωμένης ἀργυρᾶς θήκης ἀρίστης τέχνης τοῦ 16ου αἰῶνος μὲ ἑλληνικὰς καὶ σλαβικὰς ἐπιγραφάς.

ζ. Περί τὰ 200 βιβλία καὶ ὀλίγα χειρόγραφα.

Τὰ κειμήλια ταῦτα κατεγράφησαν καὶ ἐφωτο-

γραφήθησαν (βλ. ἐπιγραφὰς ἐν D. Quinn « Ἀρμονία » τ. 3 (1902) σ. 75. Π. Πουλίτσα Ε.Ε.Β.Σ. τ. Β'. 1926. Τὸν Ἐπιτάφιον ἐδημοσίευσεν ἡ Μ. Θεοχάρη ἐν Θεολογίᾳ. Τόμ. ΚΖ'. Τεύχος Α').

4. Ἐπισκοπή

Παρά τὴν ἀπόκρημνον δχθην τοῦ Ἀχελώου καὶ πλησίον τοῦ χωρίου Ἐπισκοπῆ, ἴσταιται ἀκέραιος εὐμεγέθης σταυροειδῆς ναὸς μετὰ ὑψηλοῦ τρούλλου καὶ τριῶν ἡμικυλινδρικῶν ἀψίδων, μετὰ συνθρόνου καὶ Ἐπισκοπικοῦ θρόνου ἐν τῇ μεσαίᾳ, ἀφιερωμένος εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, γνωστός ὁμοῦς εἰς τοὺς Εὐρυτάνας ὡς « Ἐπισκοπῆ ». Λόγω τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἰδιορρυθμιῶν δύναται νὰ τοποθετηθῇ τὸ ἀργότερον εἰς τὸν 10ου αἰ. (Πίν. 163 α).

Ἐξωτερικῶς ἐμφανίζει ἐπιμελῆ τοιχοδομίαν — οὐχὶ πλινθοπερὶκλειστον — ἐσωτερικῶς ὁμοῦς ἔχει ὀλόκληρος ἐπιχρισθῆ ἑπανειλημμένως δι' ἀσβέστου, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ ἡ διαπίστωσις περὶ ὑπάρξεως τοιχογραφιδῶν, ἧτις εἶναι πιθανῆ. Ὁ ναὸς, ὅστις σημειωτέον μέχρι τότε (1951) παρ' οὐδενὸς εἶχεν ἀναφερθῆ, διατηρεῖται καλῶς, θὰ ἠδύνατο δὲ διὰ μικρᾶς σχετικῶς δαπάνης νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν διανοιγομένων τῶν ἐμφραχθέντων πλαγίων παραθύρων αὐτοῦ, ἀφαιρουμένων τῶν ἐπιχρισμάτων, ὡς καὶ τοῦ νεωστὶ κατασκευασθέντος μικροῦ κωδωνοστασίου.

Τὸ μνημεῖον διέτρεχε μέγαν κίνδυνον ἐκ τῆς διαβρώσεως τῆς δχθης ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ, τὸ χεῖλος τῆς ὁποίας εὐρίσκετο πλησιέστατα τούτου. Ἐπροτάθη τότε ἡ λήψις ἀντιπλημμυρικῶν μέτρων, κατόπιν δὲ τούτου ἀνηγέρθη τὸ 1958 ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τούτου ἰσχυρὸς προστατευτικὸς τοῖχος (βλ. Ἔργον 1958 σ. 187, 1959 σ. 178).

Ἐσχάτως ἡ Ἐπισκοπῆ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Α. Ὀρλάνδου (Α.Β.Μ.Ε. τ. Θ', 1961 σ. 3 - 20).

5. Βελωτὰ

Ναὸς Ζωοδόχου Πηγῆς. Μικρὸς τετράγωνος μετὰ τρούλλου, ὡραίας κατασκευῆς, τοῦ 1791.

6. Μονὴ Προυσοῦ

Ἡ Κρύπητιν εἶναι κατεσκευασμένη ἐντὸς τοῦ βράχου, διαστ. 4,00 μ. X 2,70 μ. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἰκονίζεται ἡ Βάπτισις, πέντε σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὴν κορυφὴν ὁ Παλαιὸς τῶν Ἡμερῶν. Αἱ τοιχογραφίαι αὐταὶ εἶναι ἔργον καλῆς ἀλλὰ ἐπαρχιακῆς τέχνης τοῦ 13ου - 14ου αἰῶνος (Πίν. 170 β). Ἐσωτερικῶς

φέρει δύο στρώματα τοιχογραφιών. Τὸ νεώτερον στρώμα χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 1518 δὲν διακρίνεται, ὡς κεκαλυμμένον ὑπὸ παχέος στρώματος αἰθάλης.

Τὴν κρύπτειν περιβάλλει τὸ Καθολικὸν τῆς Μονῆς, κτισθὲν τὸ 1754 εἰς τύπον τοῦ σταυροειδοῦς μετὰ τρούλλου ναοῦ, διακοσμηθὲν τὸ 1785 ὑπὸ τῶν ζωγράφων Γεωργίου Γεωργίου καὶ Γεωργίου Ἀναγνώστου, τῶν αὐτῶν οἱ ὅποιοι διεκόσμησαν τὸν ναὸν Ταξιαρχῶν Μαράθου.

Ἐντὸς τῆς Κρύπτῆς φυλάσσονται 288 βιβλία καὶ 68 χειρόγραφα (Ν. Ἑλληνομνήμων, 10. 289 κ.ε.). Τὰ πολυώροφα νεώτερα κτήρια τῆς Μονῆς ἐκάησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν κατ' Αὐγουστον τοῦ 1944.

Κ λ α υ σ ε ἰ ο ν

Κατόπιν τυχαίου εὐρήματος (1956), διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς παρὰ τὸ χωρίον Κλαυσεῖον (Κλαψί) Ἐδρυτανίας παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (βλ. BCH, 1957, σ. 581), τῆς ὁποίας ἡ πλήρης δι' ἀνασκαφῆς ἀποκάλυψις ἐγένετο εἰς δύο περιόδους 1958 καὶ 1959 ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ, δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

Πρόκειται περὶ τρικόγχου ναοῦ μετὰ νάρθηκος 5ου - 6ου αἰῶνος, ἀφιερωμένου εἰς τὸν Ἅγιον Λεωνίδην, τὸ ἀξιόλογον ψηφιδωτὸν δάπεδον τοῦ ὁποίου φέρει πλείστας ἐνδιαφερούσας ἐπιγραφάς (βλ. τὸ Ἔργον 1958, σ. 63 - 68, 1959 σ. 31 - 32 καὶ BCH, 1958 σ. 663 - 4).

Αἱ φωτογραφίαι καὶ τὰ σχέδια τοῦ ἀνασκαφέντος κτίσματος καὶ ἡ λεπτομερὴς ἀποτύπωσις τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ δαπέδου ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δωδώνη

Περὶ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ἐξωραϊσμοῦ καὶ διαμορφώσεως τοῦ Ἱεροῦ ὡς καὶ περὶ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τακτοποιήσεως τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου γίνεται λόγος εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ παρόντος τόμου.

Περιοχὴ Λάκκας - Σουλίου

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἐργάζεται μετὰ πολλῶν ζῆλων ὁ ἑκτακτος Ἐπιμελητῆς Ἀρχαιοτήτων κ. Νικ. Παπαδόπουλος, Διευθυντῆς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ρωμανοῦ. Εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τούτου ὀ-

φείλονται αἱ πρῶται μέχρι σήμερον γνώσεις μας περὶ τῆς ἀνεξερευνήτου ἀρχαιολογικῆς Λάκκας - Σουλίου.

Ρωμανόν

Εἰς τὸ χωρίον Ρωμανόν, πλησίον τῆς νέας οἰκίας Ἀθανασίου Τσουμάνη, ἀπεκαλύφθη λακκοειδὴς τάφος, καλυπτόμενος μετὰ ἀκανόνιστον πλάκα ἀσβεστολιθικῆν, διαστ. 1.28X0.62 μ., πάχους 0.12 μ. Ἐντὸς τοῦ λάκκου εὐρέθησαν, καθέτως τοποθετημένα, δύο ἐμμεγέθη χειροποίητα ἀγγεῖα, διαμ. 0.48 καὶ 0.46 μ., μετὰ δύο λαβάς καὶ βάσιν ἀπεστρογγυλευμένην, περιέχοντα καθισιν νεκροῦ. Τὰ ἀγγεῖα, διαλυθέντα ἐξ αἰτίας τῆς ἀτελοῦς ὀπτήσεως καὶ τῆς κακῆς ποιότητος τοῦ πηλοῦ (barbotine, κατηγορία II), ἔφερον εἰς τὴν ζώνην τῶν ὤμων, ὡς μόνην διακόσμησιν, τὴν χαρακτηριστικὴν διὰ τὰ προϊστορικά ἀγγεῖα τῆς Ἠπείρου πλαστικὴν ἄλυσιν (ΠΑΕ 1951, σ. 178, 1952, σ. 281 - 282, σ. 368 - 369, ΑΕ 1956, σ. 130). Ἀπὸ τὸ πρόχειρον σκαρίφημα τοῦ Παπαδοπούλου εἶναι ἴσως δυνατόν νά χρονολογήσωμεν τοὺς τάφους εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου¹.

Εἰς τὸν ἀγρὸν Βασ. Τζαρτζούλη τυχαίως ἤλθεν εἰς φῶς τάφος κιβωτιόσχημος, 0.35 μ. ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, μετὰ κατεῦθυσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ὁ τάφος, κατεσκευασμένος μετὰ κανονικὰς, ἀλλὰ ἀλαξεύτους ἀσβεστολιθικὰς πλάκας, ἐκαλύπτετο μετὰ ἄλλην ὁμοίαν θραυσμένην, διαστ. 0.67 X 1.93 μ. Ὁ νεκρὸς, ὕπτιος, μετὰ τὰς χεῖρας κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν του, ἀνευρέθη ἀκτέριστος. Μεταξὺ τοῦ ἀντίχειρος καὶ τοῦ δακτύλου τῆς δεξιᾶς χειρὸς ὑπῆρχον δύο χαλκᾶ νομίσματα, ἰσχυρῶς ὠξειδωμένα, ὁ νεκρικός ὄβολός, τῶν χρόνων τοῦ Ἠπειρωτικοῦ Κοινοῦ (234 - 168 π.Χ.). Τὸ ἔν ἀναγνωρίζεται ἀσφαλῶς ὡς νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας· ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως κεφαλὴ Διώνης δεξιᾶ, ἐπὶ τῆς ὀπισθίας βαίτιλος Ἀπόλλωνος Ἀγυῖως ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (πρβλ. Σβορώνου - Head, Ἱστορ. Νομισμάτων σ. 401, ἰδίως P. Franke, Die Antiken Münzen von Epirus 1961, σ. 323 - 327, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὰ νομίσματα αὐτὰ εἰς τοὺς μετὰ τὸ 148 π.Χ. χρόνους, ἀνασκαφικῶς ὁμῶς ἀποδεικνύεται ἡ κυκλοφορία τῶν ἀρχαιότερα τοῦ 168 π.Χ., ἔτους καταστροφῆς τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων (πρβλ. Σ. Δάκαρη, ΑΔ 1960, 32 κ.ε.).

Κουπάκια

Εἰς τὸν ἀγρὸν Γεωργίου Λέξου, εἰς θέσιν Κουπάκια (τὸ ὄνομα ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξίαν

1. Πρβλ. γεωμετρικοὺς πίθους ἐξ Ἄργου, M. Hood, JHS 1959, Archaeology, 7, ἐκ. 5.